

zemlje, to je u Trgovačkoj gospodstiji bio izuzetak« (337). Vjerojatno upravo toj relativno dobroj opskrbljenosti stanovništva — naročito onoga koje je bilo krajiškog porijekla — treba pripisati neuspjeh komercijalnih organa da iz redova naseljenika na toj dionici Karolinske ceste regrutiraju potreban prevoznčki kadar. To bi upućivalo i na zaključak da je i odnos gospodstijske uprave prema agrarnoj aktivnosti podložnika morao biti uvjetovan pretežno trgovačko-prometnim a ne agrarno-ekonomskim zahvatima.

Uzevši u cjelini, prikazani rad I. Ercega predstavlja velik i važan prinos upoznavanju stvarne socijalno-ekonomske situacije na istaknutom području preokupске Hrvatske, upravo u vrijeme kad ono, zbog promjena u ekonomsko-političkim shvaćanjima bečkog Dvora, stoji pred uklapanjem u sferu neposrednog utjecaja vodećih ugarsko-hrvatskih krugova — reinkorporacijom 1776. U tom smislu, Ercegov prilog tvori polaznu tačku za izučavanje razvoja djelatnosti hrvatskih i ugarskih privredno-političkih snaga oko stvaranja pogodnog izlaza na sjeverni Jadran.

*Igor Karaman*

**M. J. DINIĆ, ZA ISTORIJU RUDARSTVA U SREDNJOVEKOVNOJ SRBIJI I BOSNI, I—II, BEOGRAD 1955 I 1962.**

Rudarstvo u Srbiji i Bosni u periodu od sredine XII do sredine XV st. nije bilo samo jedna od privrednih delatnosti koja danas zaustavlja pažnju historičara, nego je predstavljala ekonomski najznačajniju privrednu oblast koja je izravno omogućavala procvat državne moći a u doba nadiranja Turaka relativno veliku otpornu snagu Srbije. Zbog toga se rudarstvo češće sreće kao tema obrade u našoj historiografiji, čak i pre poznatih studija K. Jirečeka. Veliki napredak učinili su neki geolozi, numizmatičari i u posljednje vreme arheolozi, koji su pružili znatnu pomoć istraživačima historijskih vrela, prisiljenim da se služe hipotezama u oblasti gde nije ostao dovoljan ili nedovoljno koristan fond pomena i zapisa. S obzirom da svojevremeno nisu obavljena dugoročna i planski usmerena arhivska istraživanja, sadašnja ispitivanja dostigla su nivo monografskih obrada pojedinih rudišta. Dinić, koji je niz godina vrlo savesno tragao za podacima o našem srednjevekovnom rudarstvu, pre svega po razbacanim zabeleškama dubrovačkih arhivskih knjiga, zadržao se na pomenutoj razini. Njegove prve dve sveske (koje nose naslov koji ne zvuči u duhu srpskohrvatskog jezika — *Zur Geschichte!*), realno označene kao prilog za jednu ukupnu historiju, ne predstavljaju celinu koja bi imala funkcionalni raspored delova i odgovarala na sva nužna pitanja, nego niz manjih ili većih rasprava, od kojih se svaka za sebe može odvojiti i tretirati. Dobili smo uporedni prikaz razvoja rudarskih naselja,<sup>1</sup> koji će se u sledećim sveskama nastaviti.

Po načinu prilaženja materiji, rasprave su više pisane sa stanovišta historijske geografije nego s obzirom na kriterije ekonomskih studija. Kod obrade prošlosti mestâ, posebni su odeljci posvećeni opisu župa i naselja u susedstvu rudnika i lokalnoj vlasteli, i brižljivo su kupljene vesti iz političke povesti u užem smislu koje se odnose na pojedina posmatrana naselja. Uklopljeni su podaci o državnim i mesnim vlastima, utvrđenjima, carinama i kovnicama, novcu i merama, trgovačkom prometu, stanovništvu i njegovoj verskoj, nacionalnoj i socijalnoj pripadnosti. Na taj način

---

<sup>1</sup> Sam Dinić, na primer, piše: »Zbog toga smo se odlučili da damo nov prikaz istorije Srebrnice u Srednjem veku, tim pre što smo želeli da njen razvoj pratimo zajedno sa razvojem ostalih rudarskih naselja u Podrinju« (I, 32); up. i tekst o Rudniku u II, 5.

obrađeni su: srednje Podrinje sa Srebrnicom i nizom manjih rudnika u srbijanskom Podrinju (Bohorina, Krupanj, Zajača, Crnča; I, 29—100), Rudnik sa okolnim »pogonima« i Rudišta ispod Avale (II, 1—26) i najveći i najznačajniji srednjevekovni rudnik na Balkanu, Novo Brdo (II, 27—95). Dinić je učinio jasnijom situaciju sa »pratećim pogonima« uz velike rudnike (na primer, postavio je stvar sa rudničkom Srebrnicom) i ukazao na ekonomske celine nekih oblasti rudarskih naselja (na primer, srbijanskog Podrinja). Iz spomenutih rudnika dobijala se rudača za obojene metale (olovo, srebro, bakar, nešto zlata), pošto za gvozdenu rudu Dubrovčani nisu pokazivali interes, jer bi transport teške rude ili odlivaka bio preskup; u tom smislu, oni nisu obraćali veću pažnju ni olovu u udaljenom Rudniku (II, 23 i 11).

Izuzetak u obradi predstavlja rasprava o Sasima (I, 1—27), koja se tematski odnosi na čitavo srpsko i bosansko rudarstvo XIII i XV veka. Ovaj tekst, u kome su analitički prokomentarisane sve dokumentarne potvrde o Sasima, o saskom imenu i saskom lokalnom uređenju rudničkih mesta, predstavlja, po našem mišljenju, pored izlaganja o Rudniku najbolje stranice ovde prikazanih napora. Jedan od zaključaka bi bio: »Sve naše dosadašnje ispitivanje dovelo nas je do zaključka da je Sasa u našim krajevima ne samo bilo relativno malo već da su oni pre pada Srbije i Bosne skoro potpuno iščezli... Reč Sas očigledno nije mogla zadržati od sredine XIII veka do turskog zavojevanja svoje prvobitno etničko značenje« (I, 19). U vezi sa saskim imenima nekih lokaliteta (kod Pljevalja, Višegrada ili i Foče), mi bismo bili nešto uzdržljiviji kod izjave da tu nije bilo srednjevekovnog rudarstva, jer direktni pomeni za historičara ne treba da budu merilo pri davanju ocena. Kad je reč o Sasima, učinili bismo jednu napomenu. Poznato je da je V. Micolji (1942, 1953), ne nalazeći u Bosni skupine stranih rudara, dozvoljavao pojedinačno doseljavanje ne samo Nemaca Saksonaca nego i rudara iz slovačkih karpatskih i slovenačkih krajeva. S obzirom na dokazni materijal, na ovo mišljenje se ne bi vredelo više osvrnuti. No, neki podaci upućuju na to da je rudara i građana Čeha stvarno bilo u našim srednjevekovnim rudnicima i trgovištima, pre svega u Bosni (Srebrnica, Jajce) a pojedinačno možda i u Rudniku.<sup>2</sup>

Pisac se, prirodno, bavio i samom proizvodnjom rudnika, ali ovo njegovo zanimanje manje je došlo do izražaja zbog mnogobrojnih podataka druge vrste. On je nastojao da utvrdi početak rudokopnje u posmatranim mestima ili rudarskim oblastima. Najstarije vesti odnose se na dolinu Tare i Brskovo; dokumenti zatim govore o aktivnosti u Rudniku (od 1293), pa kopaoničkoj oblasti (od 1303) i od 1326. u Novom Brdu. Prvi pomeni bosanskog rudarstva vezani su za 1339. Dinić nalazi da je rad u podrinskoj oblasti počeo ranije nego što se obično misli, jer se Dubrovčani na nekim mestima sreću već 1312. g. (I, 46). Pisac prati razvitak pojedinih mesta i u produkcijom smislu, razume se, koliko se to uopšte može bez arheoloških nalaza. Pri tome, čini nam se, bogatiji izvorni fond za XV st. mogao se bolje iskoristiti. Dinić nije obratio pažnju na već nabačenu ideju u našoj historiografiji o »mlađim« rudnicima koji se pojavljuju prvih decenija XV v. kao rezultat inten-

<sup>2</sup> Jedan izričiti podatak za Srebrnicu donosi nam pisac (I, 96). Nikola Burešić u Srebrnici 1439. (I, 16) je potomak nekog Bureša; ime Bureš, pak, je i danas relativno često porodično češko ime. Svakako su sličnog porekla Sasi Katušići (verovatno od chatuš, chata); I, 12). Trebalo bi utvrditi da li se kod nas van Srebrnice i rudničkih mesta javlja ime Boleslav. U ovu kategoriju imena treba uvrstiti i Sasa Julumira (Jaromira?) sa ćerkom Milom u Rudniku (I, 4). Nekog Dubrovčanina Bogdana koji je 1439.—1445. četiri puta u Jajcu biran za člana sudijskog kolegija, lokalna poslovna sredina nazvala je Prohas (procházeti se = šetati se, procházka = šetnja): ovaj nadimak ukazivao bi verovatno na dinamičan način poslovanja pomenutog Dubrovčanina (D. K o v a č e v i ć, Trgovina u srednjovekovnoj Bosni, Sarajevo 1961, 77). Za ranije vreme, možda je češkog porekla Bertin Duch, tugovac iz Jajca (isto, 18).

zivnije proizvodnje, uostalom kao i neki novi proizvodi rudarstva (crvac, auripigment, bosanski azur). U ovu kategoriju ne idu samo Bohorina (1415), Krupanj i Zajača (pored starije Crnče, koja do prave snage dolazi isto tako 40-ih godina XV v.), nego i Rudišta i Pusta Srebrnica, od rudnika koji su obuhvaćeni. Napose je karakterističan slučaj sa poslednja dva rudnika, koji su, sudeći po imenu, ranije bili napušteni, da bi se u njima obnovio rad u vreme otvaranja »mladih« rudnika.

U slučaju Rudnika najbolje je ustanovljeno koji su se metali, u kojoj srazmeri i iz kojih razloga dobijali u pomenutom mestu. Ovo je mnogo slabije izvedeno za velike rudnike Novo Brdo i naročito Srebrnicu. Dinić je samo dodirnuo diskusiju, izazvanu napisom M. Savića, koji je kao tehnolog proučavao šljakništa Novog Brda; on se, svakako, nije mogao složiti da je čitava proizvodnja starog rudarstva u tom velikom majdanu iznosila svega 16.800 kg. srebra i 12.000 tona olova (II, 85 i 86). Rudišta pod Avalom loše su prošla u njegovu prikazu, iako je tu metalna proizvodnja već objašnjena<sup>3</sup> (ovo se mesto čak i ne pominje u rezimeu, dok je rudnička Srebrnica dobila deset redi). Ne osvrćući se na ove rezultate pisac kaže: »Simić je dosta skeptičan prema postojanju srednjovekovnog rudarstva na ovom području« i zatim: »Pa, iako je bilo srednjovekovne rudarsko-topioničke delatnosti, ona je bila u punom smislu reči ništavna u odnosu na staru, rimsku rudarsku delatnost«. Pozivanje na Simićeva istraživanja učinjeno je citiranjem njegovog poznatog pregleda iz 1951. g. (II, 26). Simić je, međutim, na osnovu svojih istraživanja upravo posle navedenog članka, na koji se pisac nije hteo osvrutati, napisao nešto sasvim drugo, što se, po nekoj logičkoj doslednosti, isto tako nije smelo uzimati u obzir.<sup>4</sup> Dinić je odlično objasnio naziv »pliko srebro« i utvrdio njegovo razlikovanje od »glamskog srebra«,<sup>5</sup> ali je šteta što nije objasnio šta je »gleta« (I, 34, 91), iako su se u vezi s tim pojavila neka mišljenja, od kojih se neka teško mogu održati.<sup>6</sup> Dinić je u pravu kad piše da su Sasi lako otkrivali rudosnosne stene jer su »već imali za prethodnike Rimljane, za čijim su tragovima pošli« (II, 3); ipak, iznalaženje novih rudnika, u kojima nije bilo rada u vreme Rimljana, moglo je biti prokomentarisano.

Ekonomska vrednost nađene i prečišćene rude nije utvrđena. Istaknuto je da je izvesna primesa zlata davala glamskom srebru naročitu vrednost pri izvozu (II,

<sup>3</sup> Up. B. Hrabak, Srednjovekovni rudnik i trg Rudišta pod Avalom, Godišnjak Muzeja grada Beograda III, 1956, 99—106.

<sup>4</sup> U svom članku: »Staro i savremeno rudarstvo u okolini Avale« (Godišnjak Muzeja grada Beograda IV, 1957, 71—92) V. Simić je, naime, pisao: »B. Hrabak je u prošlom broju ovog časopisa prikazao srednjovekovno rudarstvo Avale i okoline prema pisanim istorijskim izvorima. Ovde će se ono prikazati prema ostacima na terenu, u vezi sastava i načina pojavljivanja rudišta i položaja topionica. Obim ovoga rudarstva, za razliku od poznijeg ili antičkog, zaista je veliki. To pokazuje broj topionica i površine prerivene starim rudarskim radovima« (72). Karta terena sa nalazištima i ostali ilustrativni materijal nalaze se u oba članka.

<sup>5</sup> »Postoje uglavnom dva tumačenja. Po jednom to bi se odnosilo na oblik, a po drugom na sadržinu. Iz navedenoga pre svega spoznajemo da je i glamsko srebro moglo biti pliko. Razlikuje se od finog glamskog srebra po tome što sadrži manje zlata: dok fina glama sadrži 12 aks. 4 k. odnosno 16 a. 14 k., plika glama ima samo 2 a. 18 k. odnosno 7 a. 12 k. u jednoj litri... Pliko srebro bi bilo prema tome nepročišćeno srebro. Razumljivo je onda da je takva glama sadržala manje procenta zlata.« (II, 86.) U vezi s odnosima cena i sastava zlata i srebra vidi i članke V. Vinavéra: »Problem proizvodnje srebra u srednjovekovnoj Srbiji, IZ 3/1960, 481—512; Prilozi istoriji plemenitih metala, ceña i nadnica (srednjovekovni Dubrovnik), IG 1—2/1960, 51—93.

<sup>6</sup> D. Kovačević (n. d. 170), naime, smatra da je gleta olovo »kao ruda.« Nedim Filipović, Nekoliko dokumenata o trgovini za vrijeme turske vladavine u našim zemljama, Prilozi za orijentalnu filologiju II, Sarajevo 1952, 59, smatra da je gleta olovni oksid, »srebrna pjena«.

38), ali ništa bliže o ovom izvozu i njegovoj konjunkturi na tadašnjem »svetskom« tržištu nije rečeno. Čak je trebalo mnogo više govoriti o poslovnim vezama ljudi iz raznih rudničkih središta. Neka pojedinačna proračunavanja intermetalnih vrednosnih odnosa (II, 11) su vrlo interesantna. Ipak, osnovni je zadatak istraživača rudarstva, kad se radi o ekonomskom aspektu stvari, da utvrdi mesto rezultata proizvodnje u sklopu privrednih prilika u širim ekonomskim regionima i da utvrdi sve komponente povremenih konjunktura ili depresija. Lep primer za pokušaje u tom smislu dala je D. Kovačević, na osnovu iskustva koje je stekla u krugu oko Braudela (koji je na žalost potkraj 50-ih godina bio manje materijalist nego deset godina ranije kada je završavao i objavio svoju veliku disertaciju).<sup>7</sup>

Socijalne prilike i oblike lokalne uprave u rudničkim mestima Dinić je takođe uzeo u pretres. »Ne može se reći, piše on, da se najviši društveni sloj izdvojio u neku vrstu gradskog patricijata koji bi imao povlašćen položaj. Do toga stupnja razvitka nisu dospeli gradovi ni u Srbiji ni u Bosni«. Najviši sloj se ističe »samo bogatstvom a ne i nekim posebnim pravima«. Iz njegovih redova uzimaju se purgari, carinici i drugi lokalni funkcioneri, »ali oni nisu sačinjavali jedan zatvoren krug ljudi sa većim pravima«. Daju se i podaci o »kongregacijama« i pružaju obaveštenja za dubrovačko pominjanje vlastele koja upravlja naseljima (II, 81, i 14—15).

Politički događaji uzeti su, prirodno, u obzir, ali nisu apsolutizovani. O tome Dinić piše: »Napredovanje rudarstva u našim krajevima nije bilo usko povezano sa političkim prilikama. Ove su mogle samo prolazno izazvati izvesne poremećaje, ali ne i trajno uticati na njihov razvoj. Raspad Srbije posle Nemanjića na manje političke jedinice nije usporio opšti uspon našeg rudarstva koje u vreme Despotovine dospeva do najvišeg stupnja razvitka. Taj uspon bio je posledica nesumnjivo u prvom redu bogatstva zemlje u rudnom blagu, sve jačeg razvoja rudarske tehnike, porasta broja ljudi koji su se odavali tome poslu i interesa za naše metale van zemlje, pre svega u Dubrovniku. Možda su i pojedini vladaoци preduzimali izvesne mere da pojačaju rudarsku radnju, u vreme kada su usled sve snažnijeg turskog pritiska činili sve veće napore ne samo da obezbede odbranu zemlje već i da odgovaraju i obavezama plaćanja danka Turcima« (II, 40). Pisac racionalno prati suprotnosti interesa u dubrovačkih trgovaca i srpskih vlasti zbog težnje poslednjih da povećaju prihode stvaranjem novih dažbina. Dubrovčani nisu mogli trajno obustaviti trgovinu sa Srbijom niti su srpske vlasti mogle u svojim zahtevima ići tako daleko da bi do toga dovele. Ipak, razrešenje ove suprotnosti moglo je biti samo povinovanje Dubrovčana despotovim traženjima, s tim da se ne propusti prilika i pitanje u zgodnom trenutku ponovo postavi (I, 81, 83, 84). Dinić ne pada u naša skoro tradicionalna kukanja na Turke za sve i svašta. On, pre svega u slučaju Novog Brda, beleži rad u rudnicima i pod Turcima.

Prikazivač koji bi pokušao da hvata pogreške, nedoslednosti ili kontradikcije u izlaganju uzalud bi trošio vreme i ruinirao svoju moć koncentracije na tekstu o kome je reč. Istraživanja su obavljena temeljito i oprezno, u toku niza godina, a stilizacija je data sa svim potrebnim ogradama. Tekst je protkan preciznom kritikom ranijih stavova. Za mlađe naučne radnike koji rade u Državnom arhivu u Dubrovniku uvek će imponovati napor koji je M. Dinić uložio da podatke iščupa i iz knjiga najindirektnijih serija, i to savesno pregledajući svaku stranicu i svaki uložak. Za razliku od rada nekih drugih istraživača dubrovačkih starina, ovde nema impresionizma i samouverenosti u pristupanju arhivskim vestima; pre bi se reklo da se može zapaziti izvesna doza nesigurnosti i nedovoljnog poverenja u vlastitu

<sup>7</sup> D. Kovačević, Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent. Annales. Economies-Sociétés-Civilisations III—IV/1960, 248—258.

intuiciju kod iščitavanja težih arhivskih spisa.<sup>8</sup> Od arhivskih serija posebna pažnja ukazana je zbirci *Lamenta de foris* i *Test. not.* (prema poslednjoj seriji bili su slabi i neki drugi stariji privredni historičari, na primer Sakazov). Veliku smetnju i ovde kao i u ostaloj našoj medievistici predstavlja nedovoljan rad na srednjovekovnoj arheologiji (čiji rezultati, da pomenemo samo sovjetsko iskustvo poslednjih godina, mogu da snažno pomeraju historijska ispitivanja). Taj nedostatak je dobrim delom nadomešten posebnim interesovanjem za numizmatiku, gde je Dinić u poslednje vreme sve više, kao i u historijskoj geografiji, na jednom od svojih specijalističkih terena. Njegovo objašnjavanje spornih elemenata nekih novaca, koji su predstavljali platežno sredstvo u uslovima kondominija vlasti (srpsko-bosanske za Srebrnicu i srpsko-ugarske za Rudnik), predstavljaju primere odlične povezanosti kritičkog duha i analize koja počiva na solidnim temeljima znanja.

Malo je čudno kako pisac postupa sa navođenjem autora koji su se bavili pitanjima koja on obrađuje. Nekad se beleže pune bibliografske »generalije«, negde samo naziv rada ili samo oznaka periodike, a vrlo često se istraživači uopšte ne pominju, naročito ako su radili na osnovu dubrovačkog arhivskog materijala. Naučni radovi nisu samo ekspozicija vlastitih istraživanja ili misli nego i kritički indikator i informator o radu drugih, jer nauka je uvek bila kolektivno polje napora. Znatno su bolje prošli geolozi i tehnički stručnjaci, prosto zato što su obrađivali piscu stručno nepoznat teren. Takve pojave ne bi trebalo tolerirati u nauci, već zato što slučajevi diskriminacije idu na štetu vlastitog teksta (kao što je to gore ukazano na slučaju Rudišta).

Dubrovački podaci o rudarstvu su siromašni i uzeti sami za sebe ne govore mnogo. Svojom trudoljubivošću i smislom da povezuje stvari, Dinić je bio vrlo pogodan za rad sa rasutim dubrovačkim i drugim podacima. Pored istančanog smisla za jednu logičko-gnoseološku analizu situacije u kojoj se ogleda fragment prošle stvarnosti, pored povezivanja i upoređivanja ulomaka i izvlačenja neposrednih zaključaka o pojavama i pojmovima, trebalo je obaviti i ostalo studiranje podataka kad se želilo reći koju reč više o razvoju rudnika. Izvesni elementi morali su se fiksirati kao pokazatelji napretka. To su u ovom slučaju: broj stranog stanovništva, naročito predstavnika dubrovačkog patricijata po naseobinama, količina i raznovrsnost arhivske građe s obzirom na uvećanje ili smanjenje poslova, carinici i visina zakup carina, konzulati, dužina boravka pojedinaca ili čitavih porodica u rudnicima, podizanje crkava i slično. Na osnovu ovih indikatora, dakle indirektnim putem, Dinić je dao solidne prikaze razvitka pojedinih rudarskih naselja. Ono što nam ovde nedostaje jesu širi pogledi na razvoj rudarstva kao privredne grane, poređenje sa evropskim razviktom i njegovim »pauzama«, u kojima buja naše rudarstvo svojim uključivanjem u promet, smisao za uža pitanja ekonomske historije i jedna lucidna koncepcija. Ima istine u tome da se historičar od formata lakše podiže na proučavanju srednjovekovnih pitanja, gde građe nema mnogo i gde ona često nalaže prethodnu kritiku nje same; ali, isto je tako sigurno da se do kompleksnih ideja i sintetičkih koncepcija (a nauka mora ove sadržavati, i ne može se zaustaviti na pri-

<sup>8</sup> Za Dinića je karakteristično često iščitavanje istih arhivskih knjiga za istu temu. Na primer, knjigu Mih. Lukarevića, koju je sam objavio (*Iz Dubrovačkog arhiva I*, Beograd 1957, 35–91) on je ponovo uzimao u ruke za mnogih svojih boravaka u Dubrovniku. Nije nam prijatno da kažemo da ima rešenja o kojima bi se moglo govoriti. Naš prepis iste knjige (iz februara 1953) upućuje na razliku u čitanju kao i na izvesno kasnije ujednačavanje koje ne ide u prilog autentičnosti zapisa. Da pomenemo samo nekoliko spornih pitanja sa prve objavljene stranice. Ime Braicho Bnezamin mi smo pročitali kao Braicho Suezanin (iz Zvečana), Boxidar Buthou kao Butchou, Boxidar de Gon kao deto Vlach a ne Vlaich, kod imena Boxidar, Segranouich nedostaje jedno de. Slično je i na narednim stranicama objavljenog teksta.

kupljanju, klasifikaciji i komentaru izvornog materijala) lakše dolazi na pitanjima iz novije prošlosti, razume se, pod opštom pretpostavkom da kod naučnih radnika postoji smisao i spremnost za rizik kod stvaranja sinteza.

Pionirski rad M. J. Dinića odlično će poslužiti i u velikoj meri omogućiti jednu privredno-historijsku studiju o našem rudarstvu za vreme domaćih srednjevekovnih država i u prvim stolicima robovanja pod Turcima.

B. Hrabak

STJ. ANTO LJAKA, IZUMIRANJE I NESTANAK HRVATSKOG PLEMSTVA U OKOLICI ZADRA, RADOVI INSTITUTA JAZU IX, ZADAR 1962, str. 55—115.

U posljednjem svesku »Radova« (IX) zadarskog instituta JAZU objelodanjena je rasprava Stj. Antoljaka o nekim pitanjima u vezi s opstankom hrvatskog plemstva u okolici Zadra. Dosad smo s toga područja imali samo iscrpniju studiju Vj. Klaića o hrvatskim plemenima (Rad JAZU 130), pa su se radi toga njome povjesničari mnogo služili u radu. Vrijedno je obazrijeti se i na ovu novu raspravu jer ona, u neku ruku, predstavlja nadopunu istraživanjima Vj. Klaića. Tim više što je Antoljakova rasprava pisana gotovo isključivo na temelju dosada nepoznatih podataka iz zadarskog arhiva.

Antoljak ne istražuje samo postojanje »plemića 12 hrvatskih plemena« (nobiles duodecim generationum regni Croacie) u okolici Zadra, nego i onih plemena koja nisu tom institucijom obuhvaćena (Virevići, Draginići, Stupići i dr.). Objavljuje i tekstove dokumenata kasnije proveniencije (od XVI—XVIII st.) u kojima se nabrajaju pripadnici 12 plemena. U stvari, to su kasniji prijepisi Qualitera.

Istraživanje je podijelio na tri vremenska razdoblja: vladavinu Ludovika I (1342—82); do pada Zadra pod Veneciju (1409); do izumiranja tih plemena 1630. Dokumentirao je koja se plemena i u kolikom broju svojih pripadnika javljaju, gdje žive, gdje imaju posjede, dokada se spominju, kada su nestala i izumrla. Tvrdi da su Hrvati 1403. u okolici Zadra bili u plaćanju daće (kunovine) izjednačeni sa stanovnicima Slavonije (str. 106). Zaključuje da su u zadarskoj okolici, koja je bila pod turskom vlašću, iščezla hrvatska plemena, ali da su se neka od njih već prije preselila u sjeverne krajeve pod ugarsko-hrvatsku vlast, ili su sa sjevera došla na mletački teritorij oko Zadra ili se naselila u krajeve pod Velebitom ili ostala u okolici Zadra gdje su izumrla (str. 109). Zadržava se i na toponomastici koja se, po njegovu mišljenju, javlja kao dokaz za postojanje hrvatskih plemena na tom području. Zaključuje da je centar »plemića 12 hrvatskih plemena« bila okolica Zadra na području: Nin—Novigrad—Bribir—Skradin—Biograd n.m. Mjestimično je ispravio tvrdnje nekih povjesničara koji su donosili zaključke nepoznavajući neobjavljen arhivski materijal. U bilješkama je ponegdje unio polemičan ton u raspravljanja o nekim pitanjima ustanove 12 plemena, pa će se vjerojatno razviti dalja diskusija.

Rasprava nas nuka da nabacimo nekoliko misli o problemima koji se u njoj javljaju i o kojima je bilo riječi u dosadašnjoj literaturi.

Ustanova »duodecim generationum« javlja se u prvorazrednim izvorima od 1350—1459. Međutim, jedino u tzv. Qualiteru zapisana su imena svih plemena koja pripadaju toj ustanovi; iz drugih izvora možemo doznati samo za neka od njih. Taj izvor je u posljednje vrijeme proglašen grubim falsifikatom, legendom, imaginacijom, osobito što se tiče podataka da su Hrvati sklopili neki sporazum s Kolomanom 1102. (»Legendarni karakter Qualitera... imaginarna »pacta conventa«; usp. N. Klaić, Postanak plemstva »dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske«, HZ XI—XII,

H I S T O R I J S K I  
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

**KONSTANTIN BASTAIĆ**

**OLEG MANDIĆ**

**JAKŠA RAVLIĆ**

**BERNARD STULLI**

**JAROSLAV ŠIDAK**

*Glavni i odgovorni urednik:*

**JAROSLAV ŠIDAK**

*Tajnik redakcije:*

**IVAN KAMPUŠ**

IZDAJE  
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE  
ZAGREB